

Razvoj samostalnosti kod djeteta rane i predškolske dobi

Kikić, Marcela

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:937399>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-23**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti

MARCELA KIKIĆ

RAZVOJ SAMOSTALNOSTI DJETETA RANE I PREDŠKOLSKE DOBI

Završni rad

Pula, veljača 2023.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti

MARCELA KIKIĆ

RAZVOJ SAMOSTALNOSTI DJETETA RANE I PREDŠKOLSKE DOBI

Završni rad

JMBAG: 0303057250, redoviti student

Studijski smjer: Preddiplomski stručni studij Predškolski odgoj

Predmet: Metodika govorne komunikacije

Znanstveno područje: Društvene znanosti

Znanstveno polje: Pedagogija

Znanstvena grana: Metodika govorne komunikacije

Mentor: prof. dr. sc. Nevenka Tatković

Pula, veljača 2023.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Marcela Kikić, kandidat za prvostupnika predškolske pedagogije ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da ni jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

Marcela Kikić

U Puli, 8. veljače 2023. godine

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Marcela Kikić dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da se moj završni rad pod nazivom „Razvoj samostalnosti djece rane i predškolske dobi“ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo te da se kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti); sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i u suglasju s dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 8. veljače 2023.

Potpis

Marcela Kikić

SADRŽAJ

UVOD	1
1. SAMOSTALNOST PREMA NACIONALNOM KURIKULUMU	2
2. RAZVOJ DJETETA PREDŠKOLSKE DOBI.....	3
2.1. Razvoj motorike.....	5
2.2. Razvoj spoznaje	6
2.3. Razvoj govora	8
2.4. Emocionalni i socijalni razvoj	8
2.5. Razvoj igre	9
2.6. Razvoj likovnih sposobnosti	10
2.7. Razvoj glazbenih sposobnosti	10
3. OBILJEŽJA SAMOSTALNOSTI KROZ DOBNA RAZDOBLJA.....	11
3.1. Dijete u dobi od 1 do 2 godine	11
3.1.1. <i>Obilježja samostalnosti i neovisnosti djeteta u dobi od 1 do 2 godine.....</i>	<i>12</i>
3.2. Dijete u dobi od 2 do 3 godine	12
3.2.1. <i>Obilježja samostalnosti i neovisnosti djeteta u dobi od 2 do 3 godine.....</i>	<i>12</i>
3.3. Dijete u dobi od 3 do 4 godine	13
3.3.1. <i>Obilježja samostalnosti i neovisnosti djeteta u dobi od 3 do 4 godine.....</i>	<i>14</i>
3.4. Dijete u dobi od 4 do 5 godina	14
3.4.1. <i>Obilježja samostalnosti i neovisnosti djeteta u dobi od 4 do 5 godina.....</i>	<i>14</i>
3.5. Dijete u dobi od 5 do 6 godina	15
3.5.1. <i>Obilježja samostalnosti i neovisnosti djeteta u dobi od 5 do 6 godina.....</i>	<i>15</i>
3.6. Dijete u dobi od 6 do 7 godina	15
3.6.1. <i>Obilježja samostalnosti i neovisnosti djeteta u dobi od 6 do 7 godina.....</i>	<i>16</i>
4. SNAGA I SAMOSTALNOST.....	16
5. RAZVOJ SAMOSTALNOSTI	19
6. POTICANJE SAMOSTALNOSTI UNUTAR OBITELJI.....	20
6.1. Načini poticanja samostalnosti kod djece unutar obitelji.....	20
7. POTICANJE SAMOSTALNOSTI U JASLICAMA.....	22
7.1. Osiguranje samostalnosti i neovisnosti u jaslicama	23
7.1.1. <i>Osiguravanje razvoja samostalnosti i neovisnosti za djecu u dobi od 1 do 2 godine.....</i>	<i>23</i>
7.1.2. <i>Osiguravanje razvoja samostalnosti i neovisnosti za djecu u dobi od 2 do 3 godine.....</i>	<i>23</i>

7.1.3. Osiguravanje razvoja samostalnosti i neovisnosti za djecu u dobi od 3 do 4 godine.....	24
7.2. Aktivnosti za poticanje samostalnosti u jaslicama	24
8. POTICANJE SAMOSTALNOSTI U VRTIĆU	27
9. SAMOSTALNA I NEOVISNA IGRA.....	29
10.1. Sloboda kao pedagojsko načelo.....	31
10.2. Način na koji se djecu uvodi u vježbu	32
10.3. Primjeri pojedinih aktivnosti za razvoj samostalnosti prema odgojnoj metodi Marije Montessori	33
10.3.1. <i>Pranje stola</i>	33
10.3.2. <i>Priprema za nepredviđeni slučaj</i>	34
10.3.3. <i>Kako samostalno piti?</i>	34
ZAKLJUČAK.....	35
Sažetak	36
Literatura	37
Popis slika.....	39

UVOD

Kada govorimo o definiciji samostalnosti, mislimo na osobinu onoga koji je neovisan o drugima i koji je sposoban davati, uzimati i preuzeti odgovornost¹. Samostalnost se ne stječe rođenjem, nego se uči i razvija od rane dobi u najvećoj mjeri odgojem, kojem je cilj pripremiti dijete za samostalan život i uključivanje u društvo.

Stoga je važno poticati samostalnost djece, pri čemu, uvažavajući činjenicu da djeca uvijek traže više samostalnosti od onoga što im je dopušteno, postavljati granice (Ćorkalo, 1992, prema Veselinović, 2010).

Stupanj samostalnosti i zrelosti djece ovisi o pojedinim razvojnim fazama i područjima pa se tako djeca različite dobi, ali i ona unutar iste dobne skupine, razlikuju u odnosu na samostalnost, fizičku, emocionalnu, intelektualnu i socijalnu zrelost (Sindik, 2009:14). Da bi se moglo govoriti o primjerenim postupcima odraslih, primarno roditelja i odgojitelja, a u poticanju razvoja samostalnosti u djece, potrebno je poznavati specifičnosti pojedinih razvojnih faza i područja djetetova razvoja, a potom i načine poticanja samostalnosti koji odgovaraju razvojnoj fazi i individualnim karakteristikama djeteta.

Ovaj je rad posvećen upravo raščlambi razvojnih faza i područja kod djece rane i predškolske dobi; specifičnostima samostalnosti u odnosu na dob - te ulogi roditelja i odgojitelja u primjeni načina poticanja razvoja samostalnosti u djece.

¹ Jezikoslovac. Dostupno na: <https://jezikoslovac.com/word/wzq5>. Pristupljeno 20.5.2022.

1. SAMOSTALNOST PREMA NACIONALNOM KURIKULUMU

Kako ističe Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje (2014; u daljnjem tekstu: NKRPOO), dijete u vrtiću razvija vlastiti identitet, uz kulturni i nacionalni identitet. Predškolski odgoj stoga mora poticati razvoj osobnog identiteta koji će ga učiniti dosljednim sebi, stvoriti pozitivnu sliku o sebi i izgraditi samopoštovanje. Dijete treba aktivno sudjelovati u društvenome životu i razvijati društveno odgovorno ponašanje.

Hrvatski kurikulum u svoj program uvrštava osobnu, emocionalnu i tjelesnu dobrobit, a u okviru njega djeca trebaju razvijati samostalnost u mišljenju i djelovanju, odnosno sposobnost postizanja vlastitih ciljeva, kao i razvoj samostalnosti u higijeni, prehrani i kretanju. Potreba za samostalnošću naglašena je putem ključne kompetencije djece, odnosno kroz inicijativu i poduzetnost - što bi im trebalo omogućiti prezentaciju vlastitih ideja u različitim aktivnostima i projektima. Djeca trebaju samostalno otkrivati, promišljati i rješavati probleme, a vrtić nastoji poticati autonomiju i emancipaciju djece u procesu učenja. Djeci valja omogućiti svrhovite aktivnosti te različite mogućnosti izbora i samoorganizacijski potencijal u planiranju aktivnosti radi razvijanja samostalnosti i samostalnosti u aktivnostima, odnosno - dužni smo im omogućiti poticajno okruženje u kojem će razvijati slobodu istraživanja i stjecanja različitih znanja (NKRPOO, 2014.).

2. RAZVOJ DJETETA PREDŠKOLSKE DOBI

Razvoj predstavlja slijed promjena u sposobnostima, ponašanju i osobinama djeteta zbog kojih se ono mijenja, postaje sve sposobnije, spretnije, društvenije, prilagodljivije. Znamo da se čovjek mijenja i razvija od začeca do smrti. Cilj je razvojne psihologije opisati ponašanje čovjeka u svakoj točki razvoja i otkriti procese i uzroke koji dovode do promjena u ponašanju. Za razliku od razvojne, dječja se psihologija usredotočuje na period djetinjstva jer ono ima svoje razvojne specifičnosti. Temelj dječje psihologije jest poznavanje dječjeg razvoja čije su komponente motorički razvoj, spoznajni ili kognitivni razvoj, socio-emocionalni razvoj, razvoj govora, razvoj igre te razvoj likovnih i glazbenih sposobnosti. Istraživači koji istražuju dječji razvoj govore nam koliko je važan redoslijed razvojnih stadija, ali nam govore i da svako dijete daje individualni pečat određenome razdoblju (prenatalno razdoblje, djetinjstvo, adolescencija, odraslost i starost). Također, istraživanja provedena tijekom dvadesetog stoljeća pokazala su da razvoj nije pravocrtan, već da svaki razvojni stadij donosi promjene u oba smjera. To znači da napredak u jednome području prati zastoj u nekom drugom području (Starc, Čudina Obradović, Pleša, Profaca, Letica, 2004).

Usto, kroz dječji razvoj preklapaju se nasljedni (genetski, biološki) i okolinski (odgoj, učenje) utjecaji. Razvoj je dinamičan proces koji se događa u socijalnom kontekstu, fleksibilan je, ali ovisi i o razvoju neuroloških struktura (mozak, živci). Danas se na dijete gleda kao na cjelovito biće, a na njegov razvoj kao na složenu pojavu. Takav pristup naziva se holističkim pristupom. Principi predmetna pristupa sugeriraju da razvoj počinje prije rođenja, da ima više međusobno povezanih dimenzija, da uključuje tjelesni, spoznajni, emocionalni i socijalni razvoj - koji utječu jedan na drugi te se razvijaju usporedno; također upućuju na to da se spomenuti razvoj odvija predvidljivim koracima, da se razvoj i učenje pojavljuju kao rezultat djetetove interakcije s ljudima i predmetima iz okoline te da je dijete aktivni nositelj vlastita razvoja (Starc i sur., 2004).

Osobito je važno da svi koji se bave djecom znaju i razumiju razvojna područja i faze u kojima se dijete nalazi u određenome trenutku svojega razvoja te da poimaju koji su utjecaji koji tome pridonose, posebno oni psihološki i socijalni. Dakle, najvažniji razlog zašto moramo poznavati karakteristike razvoja, redoslijed faza i značajke

djeteta u svakoj fazi jest mogućnost stvaranja što optimalnijih uvjeta za razvoj u okolini djeteta. Pod optimalnim uvjetima aludira se na materijalni okoliš i socijalnu okolinu. Materijalni je okoliš sve ono što okružuje dijete, npr. predmeti, igračke, prostor, baratanje predmetima, slike, zbivanja, govor odrasle osobe i slično. Kada razmatramo socijalnu okolinu, tada pomišljamo na dostupnost, reaktivnost i nazočnost odrasle osobe, emocionalne odnose odraslih u okolini djeteta, tjelesni dodir, govornu, glasovnu i verbalnu komunikaciju, društvo vršnjaka i slično (Starč i sur., 2004).

U dobi između treće i šeste godine djeca počinju graditi povjerenje prema drugim ljudima, zatim uče o samokontroli i predstavljanju sebe i svojih potreba na društveno prihvatljiv način, a uz to dolazi i do samostalnosti u određenim aktivnostima. Tijekom tih godina događaju se brojne promjene jer, osim toga, uče i komunicirati (Milić, 2007).

Stoga bi se odgoj u dječjem vrtiću trebao temeljiti na suradnji, komunikaciji i prenošenju informacija s roditeljima, odnosno, obitelji. Također, važno je poticati sudjelovanje djeteta kako bi ono bilo aktivan čimbenik u svojem razvoju. Dječji je vrtić mjesto igre i učenja i življenja te treba biti otvoren i fleksibilan; cjelokupna organizacija vrtića mora biti usmjerena na potrebe djeteta jer se to odražava na razvoj djeteta (Miljak, 1996, prema Mlinarević, 2000). Curtis i O'Hagan (2003) vjeruju da, kako bi zadovoljili različite potrebe djece, praktičari trebaju razmotriti i planirati kako zadovoljiti potrebe dječaka i djevojčica, darovite djece, djece s poteškoćama u razvoju, djece svih društvenih, kulturnih i religijskih pozadina. Jednu od ključnih komponenti za razvoj djeteta nudi dobro osmišljena igra u zatvorenome prostoru ali i na otvorenim površinama.

Okolina, koja će biti pedagoški pripremljena i oblikovana za svakodnevni život djece u njoj, omogućuje odgojiteljima da bolje upoznaju svako dijete te u skladu s tim potiču i razvijaju nove interese, sposobnosti i sklonosti djece (Miljak, 2009). Osim poticajna okruženja, poželjno je da se dijete zna kreativno izražavati, kao i to da je okruženo različitim stilovima govora kako bi moglo stvarati značenja (Velički, 2009). Smatra se da dijete najviše oponaša uzore, stoga bi odgojitelj trebao biti središte i govorni uzor. Na taj način dijete uči, stječe i dijeli zajednička iskustva. S obzirom na to da se komunikacija odvija kontinuirano, zadatak je odgojitelja ustrajno propitivanje

vlastita govora. Dijete treba imati prostora za govor, odnosno - valja u njemu pobuditi osjećaj da se osjeća prihvaćeno, shvaćeno i voljeno te da ima sposobnost komunicirati glasno i tiho, da se može spontano izraziti i izreći sve, a opet da ni na koji način ne bude neprihvaćeno.

2.1. Razvoj motorike

Razvoj motorike podrazumijeva djetetovu sposobnost skladnog i svrhovitog korištenja vlastitog tijela za kretanje i baratanje predmetima. Faze razvoja motorike vidljive su u usavršavanju držanja tijela (posturalna kontrola), kretanju (lokomocija) i baratanju predmetima (manipulacija) (Starc i sur., 2004).

Motorički razvoj djeteta ne možemo promatrati izolirano, već razvoj djeteta moramo promatrati kroz skladan fizički, motorički, emocionalni i kognitivni razvoj. Razvoj motorike u djeteta podrazumijeva njegovu sve veću sposobnost korištenja vlastitog tijela i rukovanja predmetima, a pokret mu služi kao alat za postizanje cilja. Za motorički razvoj iznimno je važno da se odvija na normalan način, odnosno da se od djeteta ne očekuje izvođenje složenih struktura pokreta i kretnji prije usvajanja i svladavanja osnovnih pokreta. Motorički razvoj možemo definirati kao proces tijekom kojeg dijete usvaja obrasce kretanja i motoričke vještine (Malina, Bouchard, Bar-Or, 2004).

Refleksne i stereotipne pokrete uočavamo u prvoj godini života dojenčeta. Refleksi predstavljaju automatske reakcije na podražaje kao što je npr. zijevanje, kašljanje, sisanje, žmirkanje i drugo. Stereotipni pokreti nisu reakcija na vanjski podražaj i nemaju izraženu vidljivu svrhu, a to su npr. mahanje, ljuljanje, ritanje i slično. Takve refleksne i spontane aktivnosti, oko četvrtog mjeseca života, sve više zamjenjuju slični, ali voljni pokreti, što je posljedica sazrijevanja središnjeg živčanog sustava te razvoja osjetila i percepcije. Također, moguće je predvidjeti teškoće u razvoju ako se refleksni pokreti u očekivanome vremenu ne integriraju u voljne pokrete. Pojedini od razloga izostanka integracije mogu biti npr. oštećenje u porodu, bolesti i povrede, ali i teže zanemarivanje djeteta.

Korgh (1994) navodi kako se u prvoj i drugoj godini djetetova života razvijaju rudimentarna ponašanja koja se sastoje od osnovnih voljnih aktivnosti (pokretanje glave i gornjeg dijela trupa, prevrtanje, sjedenje, puzanje, stajanje i hodanje). Kod

svakog zdravog djeteta te se motoričke vještine pojavljuju baš tim redosljedom. Dijete iskorištava okolinske uvjete te stječe prva iskustva o sebi, svojemu tijelu i pokretima te o predmetima, prostoru i ljudima. Na taj se način razvoj motorike i razvoj spoznaje uzajamno podržavaju.

Rane su motoričke aktivnosti temelj za razvoj osnovnih pokreta i prirodnih oblika kretanja, a pojavljuju se u dobi između druge i sedme godine. Vasta i suradnici (1988), u osnovne pokrete ubrajaju tri skupine pokreta, a to su: kretanje (hodanje, trčanje, skakanje, preskakivanje, poskakivanje i penjanje), održavanje ravnoteže (držanje glave, savijanje, istežanje, okretanje, njihanje, kotrljanje, izmicanje, hodanje po gredi) i baratanje predmetima (bacanje, hvatanje, udaranje i šutiranje). Daljnje usavršavanje motoričkih vještina nastavlja se u školskoj dobi, a one su ujedno i temelj za sportske vještine (Malina, Bouchard, Bar-Or, 2004).

Kroz predškolsko razdoblje možemo pratiti i postupno usavršavanje uporabe šake i prstiju za fino manipuliranje predmetima. Do usavršenog stupnja fine motorike dijete dolazi oko osme godine života. Motoričke su sposobnosti temelj za razvoj i usavršavanje pojedinih vrsta pokreta i motoričkih vještina. One su određene nasljednim faktorima, ali ovise i o uvjetima u kojima dijete raste. Na primjer dijete kojem ograničavamo kretanje neće se razviti u dobrog trkača, usprkos urođenome potencijalu. Na razvoj sposobnosti utječe se učenjem i vježbanjem. Sedam je osnovnih motoričkih sposobnosti koje možemo pratiti u predškolskoj dobi: ravnoteža, koordinacija, snaga, brzina, gipkost, preciznost i izdržljivost (Starc i sur., 2004).

2.2. Razvoj spoznaje

Spoznajni ili kognitivni razvoj usmjeren je na mentalne procese uz pomoć kojih dijete pokušava razumjeti i prilagoditi sebi svijet koji ga okružuje. Glavni procesi u osnovi spoznajnog razvoja jesu postupno razvijanje unutarnjih zamjena (uporaba simbola, reprezentacija) za osobe i predmete - i postupan razvoj misaonih operacija (baratanje zamjenama za stvarnost, tj. analiza, sinteza, usporedba, apstrahiranje, reverzibilnost, generalizacija). Dijete tada postaje svjesno da postoje ljudi i predmeti i onda kada oni nisu izravno u njegovu vidokrugu. Od 6. mjeseca nadalje dijete stječe jednostavne zamjene za predmete i pojave u okolini; a od kraja 2. do 6. godine najviše se služi simboličkim shemama. Oko 6. godine dijete stječe misaone operacije

(analiza, usporedba, apstrahiranje). Kretanjem u prostoru, baratanjem predmetima, slaganjem, bacanjem, umetanjem i trganjem, dijete postupno opaža promjene koje je proizvelo, zapaža odnose među predmetima te njihove sličnosti i razlike. Tako dijete asimilira opažena svojstva i promjene okoline te se akomodira na novostečeno iskustvo (Neljak, 2009).

Također, dijete obrađuje podatke, tj. obraća i zadržava pozornost, pamti, primjenjuje najučinkovitije strategije pamćenja i učenja, predočavanja i rješavanja problema. To radi uz pomoć čitanja priče, razgovorom, primjerima na konkretnome materijalu i predmetima te objašnjenjima prethodnih i budućih događaja.

Piaget opisuje četiri razvojna razdoblja:

Senzomotorno je razdoblje (od 0. do 2. g.) razdoblje u kojem dijete ne razlikuje sebe od okoline, a sadržava i šest podstupnjeva. Prvi podstupanj senzomotornog razvoja jest vježbanje refleksa, a događa se u dobi od 0. do 1. mjeseca. Drugi podstupanj senzomotornog razvoja događa se u razdoblju od 1. do 4. mjeseca života djeteta, a radi se o razvoju shema. Treći podstupanj senzomotoričkog razvoja podrazumijeva postupke otkrivanja (od 4. do 8. mj.). Četvrti podstupanj odvija se od 8. do 12. mjeseca, kada dijete najprije opaža željeni cilj, a onda razmišlja kako ga ostvariti, odnosno radi se o namjernome ponašanju. U petome se podstupnju senzomotornog razvoja (od 12. do 18. mj.) dijete bavi novostima i istraživanjem, a 6. podstupanj (od 18. do 24. mj.) obilježava djetetovo metalno predočivanje (Piaget, 1977, prema Starc i sur., 2004).

Predoperacijsko razdoblje (od 2. do 6. g.) usmjereno je na djetetovo sve složenije korištenje simbola kako bi si ono kognitivno predstavilo svijet oko sebe. Bitne karakteristike ovoga razdoblja jesu egocentrizam, centracija i nemogućnost očuvanja količine (Piaget, 1977, prema Starc i sur., 2004).

Period konkretnih operacija (od 6. do 11. g.) omogućava djetetu logičko rješavanje problema s konkretnim objektima; a nakon 11. godine dolazi do perioda formalnih operacija (Piaget 1977, prema Starc i sur., 2004).

2.3. Razvoj govora

Razvoj govora počinje rođenjem djeteta. Osnovni preduvjeti za normalan razvoj govora i jezika jesu uredna sensorika, normalno funkcioniranje središnjeg živčanog sustava te građa i funkcija govornih organa. Prvi je signal koji dijete šalje roditeljima i okolini plač, a to je ujedno i prvi i jedini način komunikacije između djeteta i roditelja. Daljnjim razvojem govora, djetetove emocije i njegov intelektualni napredak dolaze do izražaja. Prema E. H. Lennenbergu, kritično razdoblje u kojem djeca počinju govoriti seže u raspon od 18. - 24. mjeseca nakon rođenja, a razdoblje od druge godine do puberteta smatra se osjetljivim razdobljem za govor. Ta je osjetljivost povezana sa sazrijevanjem živčanog sustava (povećanje mase mozga, povećanje broja veza između živčanih stanica). U tome je razdoblju vrlo važno da dijete ima odgovarajuću socijalnu stimulaciju zbog korištenja svojih mogućnosti i razvoja govora.

Govor predstavlja višu psihičku aktivnost čovjeka koja mu omogućava priopćavanje svojih znanja, osjećaja, potreba i mišljenja, uz pomoć sustava znakova i simbola. Riječi su osnovni simboli u ljudskome govoru, a najvažnija im je funkcija komunikacija koja se razvija sustavno i predvidivim redoslijedom. Razvoj govora odvija se u nekoliko aspekata, a to su: glasovni razvoj, rječnički razvoj, razvoj gramatike, komunikacijski razvoj te razvoj znanja o govoru. Dva osnovna razdoblja preko kojih se govorni razvoj može pratiti jesu: predverbalno i verbalno razdoblje. Predverbalno razdoblje odvija se od rođenja do prve smislene riječi te se u njemu stvaraju važni preduvjeti za kasniji razvoj govora i jezika, a verbalno se razdoblje događa od prve smislene riječi ili rečenice do automatizacije govora (Smiljanić - Čolanović, Toličić, 1966).

2.4. Emocionalni i socijalni razvoj

"Razumijevanje emocija uključuje djetetovu sposobnost da prepozna vlastite osjećaje i razumije povratne informacije povezane s tim osjećajima i procese povezanosti emocija i vanjskih događaja." (Brajša-Žganec, 2003:37)

Svako dijete drugačije pristupa emocijama i njihovu razumijevanju. Čimbenici koji čine razlike u razumijevanju emocija su sljedeći (Berk, 2015):

1. međuljudski (roditeljski) - (radnje i ponašanja);
2. intrapersonalni (kognitivne i jezične sposobnosti).

Istraživanja su pokazala da djeca pojedine primarne emocije lakše prepoznaju a druge teže; kao i to da djeca koja su dobila više informacija o stanovitoj emociji tu emociju bolje prepoznaju i razumiju (Brajša-Žganec, 2003).

Do kraja šestoga mjeseca života, djetetov emocionalni odnos definira se u šest temeljnih emocija, a to su strah, veselje, tuga, srdžba, gađenje i iznenađenje. Dijete preko izražavanja emocija pokazuje okolini svoje potrebe i stupa u složeniji odnos s okolinom. Na taj način dijete uči izražavati emocije te raspoznavati emocije ljudi koji ga okružuju. O djetetovu temperamentu ovisi snaga međusobnog odnosa i razumijevanja. Također, veliku ulogu u emocionalno-socijalnom razvoju djeteta ima privrženost, a daljnji razvoj emocionalno-socijalnog odnosa opisan je socio-kognitivnim razvojem gdje dijete razvija pojam o sebi i socijalno razumijevanje okoline. U svezi s rečenim, unutar emocionalnog i socijalnog razvoja dijete razvija i samoregulaciju.

Prema Težak i Čudina-Obradović (1996), samoregulacija predstavlja upravljanje vlastitim ponašanjem. Najsavršeniji oblik samoregulacije jest uspostavljanje samokontrole, odnosno vladanja sobom. Dijete najprije razvija unutarnji govor, odupire se iskušenju te na kraju odgađa zadovoljenje. Osim emocionalnoga razvoja, razvoja privrženosti, socio-spoznajnog razvoja i razvoja regulacije, dijete razvija i društvenost. Prilikom druženja s vršnjacima, dijete isprobava i usavršava socijalne vještine.

2.5. Razvoj igre

Stuart Brown (2001) navodi igru kao osnovni biološki pogon: ona je sastavni dio našega zdravlja, baš poput spavanja i prehrane. Igra je u središtu djetetova svijeta i glavno je obilježje dječje kulture (Rajić i Petrović-Sočo, 2015). Ona je ogledalo svega što je djetetu važno.

Temeljna je aktivnost djetinjstva igra preko koje dijete raste i razvija se. Spoznajna razina igre i društvena razina igre dvije su razine s kojih možemo promatrati igru predškolskoga djeteta. Spoznajna razina igre uključuje funkcionalnu igru,

konstruktivnu igru, igru pretvaranja i igru s pravilima; a društvena razina igre obuhvaća promatranje, samostalnu igru, usporedno - svjesnu igru, jednostavnu socijalnu ili povezujuću igru, komplementarnu i uzajamnu igru te suradničku igru. Možemo primijetiti da djeca koja su zaigranija od drugih imaju pozitivniji odnos prema svijetu oko sebe, razvijenijih su verbalnih sposobnosti te su sklona društvenim i simboličkim igrama (Lindon, 2001).

2.6. Razvoj likovnih sposobnosti

Dječje likovne sposobnosti razvijaju se kroz pet faza. Kroz fazu šaranja (od 1,5. godine do 3. godine) dijete uživa u pokretu, kroz fazu slučajne reprezentacije (od 3. do 5. godine), dijete otkriva crte, oblike i boje, unutar faze pokušaja postizanja namjerne sličnosti predmeta i crteža (od 4. do 6. godine), dijete svjesno i namjerno oponaša predmete i stvarnost te povezuje dijelove crteža u sadržajnu cjelinu; a u fazi nastanja jednostavnih slika (od 5. do 7. godine) prevladava logičnost mišljenja, što je vidljivo u likovnim simbolima. Likovni se talent ne pojavljuje često u predškolskome razdoblju budući da se smatra da se zreli likovni rad ne pojavljuje prije desete godine (Starc i sur., 2004).

Optimalni uvjeti za razvoj likovnih sposobnosti jesu dobro emocionalno ozračje, poštovanje djetetove usredotočenosti i upornosti te dostupnost likovnoga materijala.

2.7. Razvoj glazbenih sposobnosti

Biološke glazbene mogućnosti ima svako normalno razvijeno dijete. Ono ima mogućnost prepoznavanja i reprodukcije zvuka i zvučnih kombinacija. Glazbene se sposobnosti rano pokazuju, a čak i fetus reagira na ritmičke podražaje i vanjske zvukove. Djeca u prvome tjednu svojega života mogu razlikovati visinu tona. Glazbene sposobnosti obuhvaćaju nekoliko različitih sposobnosti, a najvažnija sposobnost jest ona koja se temelji na osjećaju za visinu tona, odnosno razumijevanje melodije. Ostale djetetove glazbene sposobnosti odnose se na percepciju ritma, pamćenje melodije, utvrđivanje intervala, shvaćanje tonaliteta, sposobnost uočavanja estetskoga značenja i apsolutni sluh. Također, okolina je ta koja ima velik utjecaj na razvoj djetetovih glazbenih sposobnosti. Djetetu treba omogućiti aktivno sudjelovanje u glazbenome doživljaju, odnosno valja ga izložiti pjevanju i glazbi.

Glazbeni se talent rano manifestira, a pokazuju ga samo pojedina djeca. Znakove glazbenoga talenta kod djeteta možemo primijetiti ako ono pokazuje zanimanje za zvukove u okolini, pozorno i mirno sluša glazbu; ako se umiruje na zvuk ili glazbu, traži prilike za slušanje i stvaranje glazbe, točno reproducira pojedine tonove, lako pamti i reproducira dijelove melodija i slično. Kako bi glazbeni poticaj u jaslama bio što kvalitetniji, djetetu treba često pjevati dok ga držimo na rukama, tiho mu pjevati uz dnevnu njegu, hranjenje, uspavlivanje - te dijete zarana uključiti u ritmičke aktivnosti. Djeci treba osigurati stjecanje ključnih glazbenih iskustava, kao što su istraživanje glazbe, stvaranje i izvođenje glazbe te upotreba glazbenih elemenata. Tijekom svih glazbenih aktivnosti treba pozorno promatrati djecu i ako su potencijalno talentirani, treba im osigurati dodatne glazbene aktivnosti (Schulz i Bonawitz, 2007).

3. OBILJEŽJA SAMOSTALNOSTI KROZ DOBNA RAZDOBLJA

S obzirom na specifičnosti razvojnih područja, razvoj samostalnosti kod djece također ima svoja specifična obilježja u odnosu na dob djeteta.

3.1. Dijete u dobi od 1 do 2 godine

Povećana motorička spretnost djeteta osnovna je karakteristika djeteta u dobi od 1 do 2 godine. Budući da je dijete pokretljivije i bolje barata predmetima, ono istražuje nove mogućnosti te stječe nova iskustva. Do kraja druge godine, dijete usavršava motoričke vještine. S obzirom na to da je ono poprilično aktivno u toj dobi, potreban je konstantan nadzor jer verbalne zabrane u spomenutu periodu nisu dovoljne. Djetetova su raspoloženja burna i kratkotrajna te promjenjive naravi. Također, u toj dobi raste i interes za vršnjake, a pojavljuju se i prvi oblici prosocijalnoga ponašanja. Tijekom igre dijete imitira radnje odraslih te postaje svjesno svojih fizioloških potreba i uči kako ih kontrolirati. Što se separacijskoga straha tiče, u ovoj dobi može se čak i pojačati (Starc i sur., 2004).

3.1.1. Obilježja samostalnosti i neovisnosti djeteta u dobi od 1 do 2 godine

Kako bi se uzrujano dijete samo smirilo (samotješanje), ono koristi prijelazni objekt. Prijelazni objekt može biti na primjer pelena, medo, dekica i slično. Isto tako, kako bi dijete samo sebi smanjilo napetost, najčešće sisa prst, ljulja se u krevetu, plače i slično. Također, pojavljuje se i negativizam. Najjači negativizam možemo primijetiti između 15. i 24. mjeseca, kada dijete testira granice moguće samostalnosti i neovisnosti. Za to su razdoblje tipični ispadi bijesa kada dijete npr. sjedne ili legne na tlo i vrišti. Važno je spomenuti i kontrolu fizioloških potreba. Oko 21. mjeseca dijete počinje obavještavati okolinu o već obavljenoj nuždi te izražava zadovoljstvo kad obavi nuždu na tui. Dijete znatno bolje kontrolira nuždu sa 24 mjeseca te tada već i samo ide u WC i skida gaćice (Šalaj, 2013).

3.2. Dijete u dobi od 2 do 3 godine

Za dijete u dobi od dvije godine možemo reći da je motorički spretno i stabilno. Ono se može povremeno strpjeti, može verbalno komunicirati, odreći se igračke, razmišljati o tuđim željama te izdržati malu frustraciju. Također, u tome mu periodu ljudi znače puno više negoli prije pa je samim time umiljato i mazi se. Nakon tog „mirnijeg“ perioda, nastupa vrijeme u kojem je dijete nefleksibilno i kruto, dominantno, ali i zahtjevno. Taj period naziva se *kriza treće godine* - tada je dijete u konfliktu samo sa sobom i sa svojom okolinom. U tome periodu javlja se prkos i otpor, ali i želja da dijete učini nešto samo. U samostalnosti mu pomaže motorička spretnost, a sigurnost u sebe pruža mu razvoj govora. Također, možemo primijetiti kako dijete iskazuje istraživačko ponašanje i aktivno isprobavanje u svakome području razvoja (Stojević, 2014).

3.2.1. Obilježja samostalnosti i neovisnosti djeteta u dobi od 2 do 3 godine

U dobi od dvije do tri godine dijete iz okoline izdvaja potpuno komponentu vlastitoga ja te tada uspostavlja neovisnost i potvrđuje svoj ja. Često možemo primijetiti kako dijete izražava želju da nešto učini samo te se opire odraslome da radi sve umjesto njega. Ako odrasla osoba stalno nešto nameće, dijete izražava prkos i inat; ponekad namjerno krši zabrane te ima napadaj bijesa, primjerice, baca se na pod ili napada odrasle. Iako odrasli stavljaju dijete pred socijalne norme i pravila, ono neke zahtjeve

jednostavno ne razumije i pojedini su mu zahtjevi preteški. Samim time dijete odbija više od pola danih zahtjeva (Starc i sur., 2004).

Kada govorimo o kontroli fizioloških potreba, dijete u dobi od dvije do tri godine uspijeva kontrolirati mokrenje tijekom dana. Kontrolu nad mokrenjem može izgubiti kada je zaigrano. Kada dijete napuni 30 mjeseci, ima duže suhe periode koji mogu potrajati i do pet sati. Također, dijete može pružiti otpor ukoliko ga se prečesto stavlja na toalet. Do treće godine ono samo odlazi na WC te često to i najavljuje. Kada je u pitanju jelo, dijete se u toj dobi često igra s hranom i ustaje od stola, ali mu se tekuća hrana iz žlice više ne proljeva. S tri godine dijete može samostalno jesti. Također, s trideset mjeseci, dijete može nositi tekućinu u čaši i ne proliti tu istu tekućinu. Osim žlice, dijete se samostalno može služiti i viljuškom. Osim kontrole fizioloških potreba i jela, dijete postaje samostalno i prilikom odijevanja. Ono samostalno obuva papuče i oblači jednostavnije odjevne predmete (Šalaj, 2012).

3.3. Dijete u dobi od 3 do 4 godine

Nesigurnost, neravnoteža i nekoordinacija javljaju se s tri i pol godine. To se očituje u jednome ili svim područjima ponašanja. Ona djeca koja su nespretnija tek će sada početi usvajati motoričke vještine. Ako se pojavi mucanje u tome periodu, ono može ostati trajna teškoća. Također, izražena su i ponašanja koja smanjuju napetost kao što je na primjer, sisanje palca, griženje noktiju, žmirkanje očima i slično. Emocionalnu nesigurnost u tome periodu djeca izražavaju kroz cendranje, plač, zahtjeve te ljubomoru (Šalaj, 2012).

Dijete spomenute dobi također može imati teškoća u odnosu s drugima. U toj dobi dijete počinje zaista doživljavati uspjeh i neuspjeh te upravo to ukazuje na početke samovrednovanja. U četvrtoj godini dijete je uravnoteženo te sigurno u sebe i svoju okolinu, a tome doprinosi vrlo dobro razvijen govor te zanimanje za jezik i komunikaciju. Možemo primijetiti da dijete u toj dobi više voli govoriti negoli slušati. Osim toga, s četiri godine dijete ulazi u razdoblje kada postaje previše sigurno u sebe, iskušava svoje sposobnosti - pa čak i preko dopuštenih granica! a to ga može dovesti u konflikt s okolinom te u eventualnu opasnost. Zbog svega navedenoga, djetetu u ovoj dobi treba pokloniti puno pažnje, strpljenja i razumijevanja.

3.3.1. Obilježja samostalnosti i neovisnosti djeteta u dobi od 3 do 4 godine

Tijekom jela dijete samostalno upotrebljava viljušku, a može i nalijevati vodu iz maloga vrča. Također, dolazi i do vrhunca „brljanja hranom“. Prilikom oblačenja aktivno sudjeluje, ali mora gledati što radi, npr. prilikom zakopčavanja. Dijete samostalno otkopčava odjeću te razlikuje prednju i stražnju stranu odjeće ako je to jasno naznačeno. Obuvanje također odrađuje samostalno. Prilikom korištenja WC-a, samo se svlači da bi obavilo nakanu. U dobi od 3 do 4 godine dijete želi svratiti pozornost na sebe praveći se važnim (Starc i sur., 2004).

3.4. Dijete u dobi od 4 do 5 godina

U dobi od 4 do 5 godina, samostalnost i neovisnost pojavljuju se u novome obliku kao potreba za preuzimanjem inicijative. Iako je doba od 4 i pol godine i dalje doba neizvjesnosti, provjeravanja i nesigurnosti, dijete se polako počinje smještati u dopuštene granice. U tome periodu dijete pokušava shvatiti što je realno, a što izmišljeno. Osim toga, djetetu jača unutrašnja motivacija, ono ispituje, raspravlja te pokazuje da ima puno iskustva, znanja i razmišljanja u verbalnome području. Također jača i želja za realnošću, a vidljiva je i bolja kontrola i usavršavanje brojnih vještina. U navedenu periodu igra je manje divlja, dijete je sposobno bolje podijeti frustraciju, a pokazuje i prvi interes za slova i brojke te je zamjetno da bolje crta. Oko pete godine učvršćuje se spolni identitet, odnosno - djevojčice znaju da su žensko, a dječaci znaju da su muško (Starc i sur., 2004).

3.4.1. Obilježja samostalnosti i neovisnosti djeteta u dobi od 4 do 5 godina

U dobi od 4 do 5 godina djetetova života opada negativizam. To znači da se samostalnost i neovisnost koje su se prije pokazivale kao negativizam i prkos, sada iskazuju kao potreba za preuzimanjem inicijative. Potreba za preuzimanjem inicijative i dovođenje aktivnosti do uspješnog završetka nadovezuje se na prethodno uspostavljen osjećaj neovisnosti i samostalnosti. U ovome periodu dijete ima potrebu da se isproba kao uspješno i aktivno (Johnson i sur., 2005).

U dobi od 4 do 5 godina dijete je u hranjenju potpuno samostalno te zna postaviti stol. Prilikom obavljanja higijene, ono pere lice i četka zube, naročito uz malo poticaja i nadzora. Također, želi biti samo na WC-u, no zanima ga i što drugi tamo rade. Kod

odijevanja, vezivanja cipela i zakopčavanja kompliciranijih odjevnih predmeta treba pomoć, no u ovoj dobi jasno razlikuje prednju i stražnju stranu odjeće.

3.5. Dijete u dobi od 5 do 6 godina

Dijete u dobi od pet godina je pouzdano, stabilno te dobro adaptirano. Ono u toj dobi želi biti dobro dijete te nastoji zadovoljiti zahtjeve i očekivanja odraslih. Kod većine djece izraženo je namjerno istraživanje okoline, inicijativnost, planiranje igre s vršnjacima i potreba da se započeta aktivnost provede do kraja. Također, s pet godina dijete uspostavlja prva prava prijateljstva. No, ovo mirnije razdoblje ponovno se razbuktava u šestoj godini. U dobi od oko šest i pol godina, dijete postaje vrlo naporno te se njegovo ponašanje može usporediti s onim dvoipolgodišnjeg djeteta. Dijete je emocionalno burno i ide iz krajnosti u krajnost. Ono je zahtjevno u svakome pogledu. U toj dobi dijete ne podnosi kritiku, kaznu, krivicu - a za neuspjeh najčešće krivi druge; no dijete je spremno probati sve što je novo. Također, dijete se u dobi od 5 do 6 godina poprilično motorički razvija (Johnson i sur., 2005).

3.5.1. Obilježja samostalnosti i neovisnosti djeteta u dobi od 5 do 6 godina

U dobi od pet do šest godina osobito je izražena potreba za inicijativom u aktivnosti i potreba za dovođenjem aktivnosti do uspješnog završetka. Dijete ima želju pokazati se kao uspješno i aktivno u svim područjima. Ono samostalno pere zube, ruke i lice, no potreban je nadzor. Također, potpuno se samostalno oblači i svlači, a pomoć mu je potrebna samo pri složenijim zatvaračima i onda kad je umorno. U ovoj dobi dijete se samostalno sprema na spavanje, no ipak još uvijek voli prisutnost majke ili druge odrasle osobe.

3.6. Dijete u dobi od 6 do 7 godina

Dijete je u dobi od šest godina borac za svoja prava i branitelj svojega vlasništva te često ide „glavom kroza zid“. Kad navrši sedam godina, ono se smiruje i povlači u sebe. Možda će biti nezadovoljno i prigovarati će, ali će rjeđe glasno tražiti svoja prava. U tome periodu dijete traži male rituale koji mu daju sigurnost te svoje ponašanje kontrolira samousmjerenjem i samogovorom. Vršnjaci mu predstavljaju glavni kriterij za uspoređivanje i samovrednovanje te se uglavnom igra s djecom istoga spola. U periodu od 6 do 7 godina, dijete preferira crtanje olovkom ili

flomasterom, a sposobno je i isplanirati svoju aktivnost i dovršiti je do kraja (Johnson i sur., 2005).

3.6.1. Obilježja samostalnosti i neovisnosti djeteta u dobi od 6 do 7 godina

U dobi od šest do sedam godina dijete je sposobno isplanirati i predvidjeti tijekom aktivnosti i provesti je do samoga kraja. Ono je sada potpuno samostalno u zadovoljavanju svojih fizioloških potreba, ali ipak mu je potrebna kontrola kao i povremeni poticaji (Carlson i Zelazo, 2008).

4. SNAGA I SAMOSTALNOST

Svijet je velik, složen i brz. U tome velikom, složenom i brzom svijetu, djeca se često osjećaju bespomoćno, a rezultat su osjećaja bespomoćnosti mnogi njihovi nemiri. Nemiri proizlaze iz, primjerice, situacija u kojima ne mogu otići sami na mjesta koja žele posjetiti, visina koje ne mogu dosegnuti, realizacija aktivnosti za koje im treba pomoć, iz brzina koje ne mogu pojmiti, iz kontakata sa životinjama kojih se možda boje i slično. Osjećaj da se barata s moći stvaranja odgovora na svoje potrebe - izrazito je bitan osjećaj svakome, a osobito djeci. Dijete koje se osjeća bespomoćno ili nema osjećaj kontrole nad svojim životom, lako postaje agresivno, gnjevno i depresivno. Iako ne možemo potpuno ukloniti djetetov osjećaj bespomoćnosti, ono što možemo jest povećati njegove šanse da sebe doživi snažnim i samostalnim. Za pojedina svoja djelovanja dijete treba odraslu osobu kao „asistenta“. Ponekad ćemo odraditi ponešto za dijete; no najbolje je skloniti se djetetu s puta, odnosno činiti njegov put prema djelovanju sigurnim i poticajnim. Ako djetetovo okruženje učinimo zdravim i sigurnim, nema potrebe da ograničavamo ili usmjeravamo. Na taj način dijete u tom svojem sigurnom okruženju može birati svoje aktivnosti, interese, hranu i upražnjavati druge afinitete (Aldort, 2005).

Iako su roditeljske namjere pune ljubavi, djeca se često osjećaju bespomoćno te su prepuštena odraslima koji se brinu o njima. Nerijetka je situacija da je djetetova igra s roditeljem prekinuta nekim vanjskim faktorom kao što je npr. zvonjava telefona. Tada je dijete stavljeno na čekanje zbog razgovora u kojem roditelja možda netko ljuti. Često roditelji djeci govore i što da rade, kada da budu mirni te kako da se prilagode potrebama odraslih. Za to vrijeme, djetetove se potrebe sustavno ne poštuju. Na primjer, iako se djecu upozorava da ne prekidaju odrasle dok govore, odrasli itekako

prekidaju djecu i govore preko njihovih glava - kao da je to posve u redu. Nekada činimo djecu bespomoćnima, uopće ne razmišljajući o tome i često planiramo život bez da djetetu damo pravo glasa. Kada trebamo obavljati poslove izvan kuće, u većini slučajeva vodimo i dijete sa sobom. Ono želi nastaviti s onim što čini, ali ipak ga odrasli prekidaju i vode ga naokolo sa sobom, iako svrha nije povezana s njime. Od djeteta se zapravo očekuje da bude zrelo te prati odraslu osobu na njezinu putu. Niti mi ne bismo uživali u takvome iskustvu, niti bismo tražili ustupak od prijatelja da nas prati dok obavljamo svoje poslove. Iako starije dijete može razumjeti da postoji korist od tih naših poslova, ono i dalje nema interes za sudjelovanjem u njima. Malo dijete uopće ne razumije činjenicu da u obavljanju naših poslova postoji korist. Takvi su poslovi za dijete statični i dosadni, prepuni čekanja i sjedenja u automobilu. Kupnja je sličan primjer radnje za koje dijete nema interes, osim ako ne dobije slatkiš ili igračku, a to može biti uzrok još većeg obostranog nezadovoljstva. Iako su neki roditelji vještiji u uključivanju djeteta u proces kupnje, većina roditelja vodi neugodnu borbu s djetetom prilikom obavljanja poslova. Zato je dobro obavljati obveze kada smo u prilici da netko drugi pričuva dijete. Ako je dijete malo i ako mu je potrebna majčina tjelesna prisutnost, tada je otac ili bliski prijatelj taj koji može obavljati obveze izvan kućanstva. Na taj način dijete ne odvlačimo od njegovih interesa. Postoji i drugi način kako olakšati djetetu i sebi obavljanje takvih „dosadnih“ poslova - a to je organiziranje izlaska koji je usmjeren prema djetetovim interesima. To znači planirati odlazak u park, k baki ili na plažu, a usput obaviti jednu kratku obvezu. Roditelji se često pitaju zašto djeca ne mogu odrastati prateći odrasle. To se može dogoditi kada odrasli žive aktivan i prirodan život, npr. kad obrađuju polje, kuhaju, bave se obrtima i slično. Moderan život zahtijeva puno od odraslog čovjeka, ali i maloga - s obzirom na to da njegovo sudjelovanje u takvome životu nema veliku svrhu. No dijete i dalje možemo uključiti u ono što činimo npr., pranje suđa, kuhanje, vrtlarenje. Kada radimo ono u čemu nema fizičkog djelovanja - te naše aktivnosti sprječavaju dijete da čini ono što mu treba, ono se osjeća nezadovoljno i bespomoćno. Dijete treba uključiti i u intelektualne i druge aktivnosti koje su u njegovu interesu i koje podupiru njegov razvoj (Aldort, 2005).

Roditelji počesto očekuju da dijete nešto postigne, da se ponaša, uči ili bude zainteresirano, socijalizirano na temelju normi, a ne vlastitih sklonosti. To kod djeteta također može stvoriti osjećaj bespomoćnosti. Roditelji su, na primjer uznemireni zbog

djetetova ponašanja u skupini vršnjaka ili zbog problema na javnim mjestima. Tada je savjet za roditelje da dijete ne vode u igraonicu ili radionicu ako se ono s tim ne može nositi. Roditelji su uznemireni takvim savjetom jer postanu zabrinuti za djetetove društvene potrebe. Dijete koje je provelo poslijepodne u borbi s drugom (mlađom ili starijom) djecom, nikako ne zadovoljava svoje društvene potrebe. Umjesto da je dijete ugodno provelo vrijeme s prijateljima, iskusilo je neuspjeh u povezivanju, ali i u zadovoljavanju roditelja - što je ponovno uzrok djetetova osjećaja bespomoćnosti. Ako dijete nije uspješno u određenu društvenome okruženju, potrebno mu je drugačije okruženje ili jednostavno, vrijeme druženja sa svojim roditeljima. Djetetu ne treba nametati svoje želje samo zato što imamo moć to napraviti. Treba slušati svoje dijete jer ono odrasta sada i ovdje i stručnjak je za svoje potrebe (Aldort, 2005).

Poricanje je djetetova izbora također oduzimanje djetetove moći. Ako biramo sport za koji mi mislimo da bi se dijete trebalo njime baviti; ako biramo njegove aktivnosti i izlaske; biramo li mi instrument koji bi dijete trebalo vježbati ili pak odjeću koju bi trebalo nositi - nenamjerno ga lišavamo iskustva da samo utječe na svoj život. To može dovesti do pobune i agresije ili do depresije i nezdrave pokornosti. Djetetu treba dopustiti da samo stvara svoj život, a na roditeljima je dužnost zaštite njegove slobode tako da mu pruže sigurno okruženje - zajedno s izborom vrste medija, izborom hrane, društvenim krugom u kojem se dijete kreće te igračkama s kojima dolazi u dodir.

Djetetova sloboda ovisi o roditeljskoj sposobnosti da djetetov život čini sigurnim. Ako provodimo dan u prirodnome okruženju, nemamo potrebu ograničavati djetetovu igru kao što bismo bili primorani na gradskoj ulici. Kad se dijete druži s ljudima u kojima uživa i u čijoj se blizini osjeća sposobnim, može se samostalno igrati bez potrebe roditeljskog uplitanja (Aldort, 2005).

Djetetov osjećaj samostalnosti i snage znači da svakodnevno ima slobodu u svojem domu i društvenome okruženju, a ne da ima pristup svemu što se nudi u našem društvu. Na primjer, ako dijete odvedemo u trgovinu gdje se prodaju slastice te mu pritom zabranimo da pojede slatkiš, ono će se osjećati bespomoćno i ogorčeno. Ako ne odemo u trgovinu sa slasticama i djetetu omogućimo zdrave poslastice kod kuće, osjećat će se zadovoljno i samostalno. Upravo su roditelji ti koji osiguravaju usmjerenje obiteljskoga života kako bi njihovo dijete imalo slobodu da vjeruje sebi.

Kako dijete raste, bit će izloženo stvarima koje su oko njega, no ako se ono osjeća sigurnim u sebe, onda će se njegovi odabiri temeljiti na osobnim vrijednostima i sklonostima, a ne na društvenim pritiscima. Ako je veza između roditelja i djeteta ispunjena povjerenjem a ne kontrolom, dijete će ozbiljno doživjeti roditeljevo vodstvo jer će znati da je roditelj na njegovoj strani, što je osobito korisno kada se dijete bude povezivalo sa zajednicom i društvom u cjelini (Aldort, 2005).

5. RAZVOJ SAMOSTALNOSTI

Kada dijete stvara svoja iskustva, ono se osjeća snažno. Djetetu otimamo vlast nad njegovom snagom u trenutku kada ga „spašavamo“ od nekih iskustava koja smatramo „neuspjehom“. Možda će dijete pojedinu radnju morati napraviti puno puta prije nego što dobije ono što želi, ali odrasli se trebaju djetetu maknuti s puta kako bi moglo razviti samopouzdanje i povjerenje u vlastitu snagu, a snaga je upravo rezultat sposobnosti da se podnese neuspjeh i kreće opet i iznova. Većini je roditelja teško gledati kako njihova djeca donose, na prvi pogled, nemudre odluke ili kako prolaze kroz frustracije. Roditeljska je pretpostavka da ako pomognu djetetu da uspije u svojoj namjeri, stvaraju pozitivne osjećaje i grade njegovo samopouzdanje. Svaka pomoć koja nije tražena, uvredljiva je i šteti djetetovu razvoju samostalnosti jer samopoštovanje proizlazi iz sebe, a ne iz drugih (Aldort, 2005).

Vježba je neophodno potrebna kako bi djeca jednoga dana mogla donositi odgovorne odluke. Djetetove projekte ne treba preuzimati na sebe, nego treba djetetu davati informacije isključivo na njegov zahtjev. Kad djetetu pružimo informaciju ili mu kažemo kako doći do nje, dijete odabire svoj smjer. Pokušaji i pogreške su njegove, isto kao i neuspjeh, ali i uspjeh! Kako autorica Aldort (2005) kaže: „Izbjegavaj pomagati svojem djetetu ako ono to ne traži“ (Aldort, 2005:209). Čak ako roditelj pita dijete bi li htjelo čuti nešto o tome kako se što radi, dijete to može shvatiti kao uvredu.

Također, samostalnost podrazumijeva rješavanje raznih problema i konfliktnih situacija u odnosu s vršnjacima, ali i samostalno mišljenje. Zato roditelji ne trebaju intervenirati svaki put kad se, npr. njihovo dijete posvađa s nekim. Kvaliteta odgoja nije isto što i izravna intervencija odrasle osobe, a nije ni količina vremena provedenog s djetetom. Izrazito je važno što i na koji se način u tom zajedničkom

vremenu radi. Kvalitetan odgojitelj, roditelj ili učitelj može prepoznati kada je bolje djetetu pomoći na način da se „ne miješa“, nego da mu izravno pomogne. Pokatkad se djetetu najviše pomaže tako da mu zapravo ne pomažemo. Na taj ga način osposobljavamo da samostalno rješava probleme te upravlja svojim vremenom i radom. Kada ga potičemo na samostalno učenje ili ga potičemo da se pomiri s prijateljem, a pritom ne interveniramo telefonskim pozivom upućenim njegovim roditeljima, također mu pomažemo. Takvim načinom razmišljanja i djelovanja dijete se postupno oslobađa ovisnosti o našoj pomoći, neovisno o tome jesmo li mu roditelj, učitelj ili odgojitelj. Izrazito je važno s djetetom ostvariti kvalitetan i uvažavajući odnos koji mu dopušta da procjenjuje iz različitih uglova te uči razmišljati i djelovati samostalno. Tek tada djeca mogu razvijati kritičke sposobnosti, neovisnost, samopouzdanje te racionalan pristup životu. Autoritarni stil odgoja najčešće djeci oduzima samostalno djelovanje i razmišljanje (Slunjski, 2013).

6. POTICANJE SAMOSTALNOSTI UNUTAR OBITELJI

Još u najranijoj dobi djecu učimo razvijanju radnih navika i samostalnosti. Važno je obratiti pozornost na njihovu trenutačnu razvojnu fazu, mogućnosti i sposobnosti. U trenutku kada dijete uspije obaviti pojedinu obvezu, osjećat će se uspješno i ponosno te voljeno i prihvaćeno, neovisno o tome je li radnja uspješno ili neuspješno napravljena. Izrazito je važna podrška roditelja i iskazivanje povjerenja prema djetetu jer se zbog toga dijete osjeća vrijedno i uspješno. Kada dijete uključimo u zajedničke aktivnosti - ono se osjeća važnim dijelom obitelji. Osim poticanja samostalnog zadovoljenja osnovnih fizičkih potreba (pranje ruku, zubi, samostalno hranjenje...), razvoj samostalnosti treba se poticati i na druge načine².

6.1. Načini poticanja samostalnosti kod djece unutar obitelji

Djetetu treba dopustiti da samo odlučuje o jednostavnim stvarima koje nemaju velike negativne posljedice za nj ili roditelja. Na primjer, mlađemu djetetu treba dopustiti da donese odluku o boji odjeće koju će obući taj dan, a starijem se djetetu može prepustiti odluka koji će točno komad odjeće obući taj dan, pri tom pazeći da razumije odnos odjeće i vremenskih uvjeta. Također, djetetu treba dopustiti da

² Predškologija. Dostupno na: <https://www.predskologija.com/poticanje-razvoja-samostalnosti/>.
Pristupljeno. 28.4.2022.

pogriješi i nauči lekciju iz toga; odnosno treba mu dopustiti da shvati posljedicu svojih odluka. Svakako je poželjno uključiti dijete u kućanske poslove. Naravno, treba početi s onim jednostavnijim poslovima i pod roditeljskim nadzorom ili u suradnji s roditeljem, a kasnije ga valja uključiti u poslove prikladne njegovoj dobi (iznošenje smeća, slaganje rublja, brisanje prašine i slično).

Slika 1: Roditelj i dijete zajedno obavljaju kućanski posao - pranje posuđa

Izvor: <https://www.thaicleaningservice.com/hiring/>

Može se napraviti lista obveza tako da dijete točno zna koje su njegove obveze i koje je već obavilo; no treba obratiti pozornost na to da su zadaci i obveze u skladu s njegovim sposobnostima, a predmeti koji su mu potrebni za obnašanje obveza moraju biti dostupni. Također je važno dati djetetu do znanja da roditelja zanima o čemu ono razmišlja i kakve ima ideje. Ako je u pitanju nešto što se odnosi na dijete, potrebno ga je pitati za mišljenje. Poticanje djeteta na divergentno, kreativno i kritično razmišljanje ima jednaku važnost. Poželjno je da dijete razmišlja o tome na koji bi način riješilo neki problem. Kada roditelj potiče dijete na takvo razmišljanje, treba se suzdržavati od davanja konkretnih uputa i rješenja. Ako dijete naiđe na situaciju koja mu predstavlja preveliki izazov, roditelj mu treba pružiti podršku i pomoći mu da probleme podijeli na manje, jednostavnije dijelove. Kad roditelj primijeti da dijete pokušava nešto samo učiniti, trebao bi ga potaknuti i pohvaliti neovisno o ishodu. Djetetu treba pružiti priliku da bude ponosno na sebe i da se osjeća odgovorno za svoj uspjeh. Ako je dijete u nečemu neuspješno, odrasla ga osoba treba ohrabriti i poticati kako ono ne bi izgubilo vjeru u sebe te steklo nisko samopouzdanje.

Dakako, dijete treba potaknuti u smislu da samo dođe do rješenja - ili mu se može ponuditi jedno svoje rješenje koje će potaknuti niz njegovih rješenja. Kako bi se učilo samo igrati, bitno mu je nabaviti igračke prikladne njegovoj dobi. Kada dijete završi s igrom, igračke treba vratiti na svoje mjesto, pri čemu ga roditelj ili odrasla osoba može ponukati da ih sortira prema vrsti igračaka kako bi ih lakše pospremilo i kasnije pronašlo u igri. Također, samostalnost se razvija i kroz socijalizaciju s vršnjacima. Izrazito je važno dijete naučiti društvenim vještinama kao što su dijeljenje, suradnja, poštovanje pravila i slično. Djeca koja su samostalnija, bolje su prihvaćena od svojih vršnjaka, a to pozitivno utječe na samopouzdanje. Svaki roditelj ili odrasla osoba, pogotovo ona u obitelji, treba biti dobar primjer djetetu.

Djetetu treba pokazati da svi svoje obveze odrađuju savjesno i na vrijeme, a poseban naglasak treba staviti na činjenicu da uspješno rješavaju probleme. Iskustvo je ono kroz što dijete razvija svoju samostalnost te mu to iskustvo treba i omogućiti. Roditelji ni u kojem slučaju ne bi trebali obavljati poslove umjesto djeteta a kako bi mu olakšali situaciju – posebice one poslove koje dijete može djelomično ili posve samostalno obaviti. Takvim se pristupom djetetu dugoročno odmaže.

Roditeljska reakcija na prve dječje pokušaje izražavanja neovisnosti ovisi o slici koju će dijete steći u tim ranim godinama svojega života. Ako dijete ne izgradi osjećaj samostalnosti i samopouzdanja, kasnije može imati posljedicu teškog prilagođavanja uvjetima života i rada, a može se susresti i s odbacivanjem, konfliktom sa sredinom te, ono najgore, povlačenjem u sebe³.

7. POTICANJE SAMOSTALNOSTI U JASLICAMA

Prva institucionalna skrb o djeci započinje odlaskom djeteta u jaslice. Samo odvajanje djeteta od roditelja, upoznavanje novih odraslih osoba koje o njemu brinu, kao i vršnjaka te strukturirano provođenje vremena izvan vlastita doma - za djecu predstavlja veliku promjenu. Jaslice su ustanove koje djetetu omogućavaju pravilan rast i razvoj, pružaju mu zdravstvenu njegu i zaštitu te mu pomažu u razvoju samostalnosti. Tijekom boravka u jaslicama, djecu se potiče na samostalno djelovanje, to jest odgojitelj ili odgojiteljica podržavaju dijete u njegovom naumu da

³ Predškologija. Dostupno na: <https://www.predskologija.com/poticanje-razvoja-samostalnosti/>.
Pristupljeno. 28.4.2022.

ono samo nešto istraži ili napravi te djeluje. Osim toga, samostalnost i socijalizacija su poprilično povezane, što znači da je samostalnost izrazito važna za snalažljivost i uspješnost u radu te odnose s drugim ljudima.

7.1. Osiguranje samostalnosti i neovisnosti u jaslicama

Kako bi se djeca što kvalitetnije razvijala i postala što samostalnija, izrazito je važan odnos između djeteta i odgojitelja. Taj odnos razvija se preko privrženosti, prijelaza i prilagodbe, ali i preko povezivanja ustanove za rani i predškolski odgoj i obrazovanje s djecom i obiteljima. S vremenom se između odgojitelja i djeteta razvija poznavanje i povjerenje te se tada odgojitelj, ali i dijete, osjećaju sigurno. Odgojiteljev rad postaje kvalitetniji planiranjem u odnosu na pojedino dijete i spoznajama do kojih se došlo na osnovi praćenja djece (Tatalović Vorkapić, 2020).

7.1.1. Osiguravanje razvoja samostalnosti i neovisnosti za djecu u dobi od 1 do 2 godine

Djetetu treba omogućiti da razvije osjećaj vlastite sposobnosti; odnosno da samostalno vlada sve širim krugom raznolikih aktivnosti, da postupno širi granice. Izrazito je bitno u toj fazi ne posramljivati dijete, već mu omogućiti da isprobava granice koje može samostalno doseći u svakodnevnim aktivnostima. Takve su aktivnosti primjerice igra, njega i upoznavanje prostora. Također, djetetu se trebaju postaviti realne i jasne granice. To znači da ono mora znati što se smije, a što se ne smije, a da opet pri tom djetetu ne zabranjujemo baš sve. Dijete treba naučiti kako može bez opasnosti obaviti željenu aktivnost, umjesto da ga se konstantno upozorava ili mu se nešto zabranjuje. To možemo učiniti kroz demonstraciju jednostavnijih radnji. Svako ponašanje koje je imalo opasno za dijete, druge i okolinu, treba prekidati jednoznačnim i dosljednim postupkom; a radoznalost djeteta usmjeriti na neopasnu aktivnost (Starc i sur., 2004).

7.1.2. Osiguravanje razvoja samostalnosti i neovisnosti za djecu u dobi od 2 do 3 godine

Djetetu u dobi od 2 do 3 godine treba osigurati takve aktivnosti u kojima dijete može vidjeti rezultat svojeg djelovanja i gdje može doživjeti vlastitu sposobnost i kompetentnost. Ključno je osigurati blizinu odrasle osobe kako bi se spriječile

neugodne posljedice istraživanja, tj. kako bi se spriječile eventualne ozljede ili neuspjeh. Odrasla osoba ne mora biti u konstantnoj interakciji s djetetom, ali mora biti nazočna kako bi dijete uvijek moglo dobiti pažnju, potporu i komentar – ukoliko ga zatraži. U ovoj dobi jako je važno izbjegavati bilo kakvo posramljivanje djeteta, a koje predstavlja rizik od mogućeg odustajanja od samostalnoga djelovanja (Starc i sur., 2004).

7.1.3. Osiguravanje razvoja samostalnosti i neovisnosti za djecu u dobi od 3 do 4 godine

Djetetu u dobi od 3 do 4 godine važno je omogućiti doživljaj uspjeha u pojedinoj aktivnosti. Također, uputno mu je omogućiti uspjeh iz samoga rezultata, a ne iz usporedbe s drugom djecom. Važno mu je pokazati da je postiglo uspjeh, pri čemu je bitno pripaziti da mu pohvala ne bude važnija od rezultata. Ako mu pohvala bude važnija od rezultata, dijete će stvoriti ovisnost motivacije o vanjskim, a ne unutarnjim potkrepljivačima. Dijete mora samo ustanoviti da li je uspješno završilo aktivnost a dodatno je motivirajuće upitati ga smatra li ono da je predmetna aktivnost dobro odrađena (Starc i sur., 2004).

7.2. Aktivnosti za poticanje samostalnosti u jaslicama

Svaki roditelj, odgojitelj i dječji vrtić kao odgojno-obrazovna ustanova žele da dijete posjeduje samopouzdanje i da je samostalno. To znači da dijete ima razvijen osjećaj za sigurnost i da je spremno suočavati se s različitim novim životnim situacijama. Važno je poticati dijete na samostalno djelovanje, to jest bitno je pružiti mu podršku u njegovoj potrebi i želji da nešto istraži, napravi i djeluje. Kada govorimo o svakodnevnim situacijama, djeca najbolje uče gledajući i oponašajući odrasle. Nakon što je dijete nešto samo napravilo, osjećat će se kompetentno, zadovoljno, samopouzđano, ali će biti i odvažno upustiti se u neke nove kreativne pothvate. Samostalnost se proteže kroz cijeli period proveden u jaslicama i vrtiću. Pojedine od aktivnosti koje prate djetetov razvoj samostalnosti jesu: sjedenje za stolom za vrijeme obroka, oblačenje i skidanje odjeće i obuće, pospremanje pribora za jelo, obavljanje higijenskih navika kao što je odlazak na toalet, pranje i brisanje ruku, brisanje nosa, bacanje papira u koš za smeće, prepoznavanje vlastite odjeće i garderobnog

ormarića, prepoznavanje svojih stvari, spremanje stvari na određeno mjesto i mnoge druge⁴.

Slika 2: Samostalno oblačenje odjeće nakon poslijepodnevnog odmora

Izvor:<https://vrtic-kapljica.hr/wp-content/uploads/2021/03/POTICANJE-SAMOSTALNOSTI-KOD-DJETETA-web-Zvezdice.pdf>

S djetetom treba uporno i učestalo vježbati vještine koje doprinose razvoju samostalnosti.

Navedeno odgojitelji čine na sljedeće načine:

- ☀ tako da djetetu pokažu vještinu i onda budu strpljivi
- ☀ da ohrabruju i potiču dijete
- ☀ da djetetu daju vremena i priliku za vježbanje, pri čemu verbalno i neverbalno izražavaju zadovoljstvo
- ☀ da ohrabruju dijete kod neuspjeha
- ☀ da pohvaljuju i malene pomake
- ☀ da ostaju dosljedni
- ☀ da svakodnevne aktivnosti vježbaju doista svakodnevno te
- ☀ ukoliko nisu zadovoljni brzinom odrađene aktivnosti djeteta ili ga često opominju zbog nespretnosti - gase djetetov interes za vježbu, što dovodi do bezvoljnosti⁵.

⁴ DV Kapljica. Dostupno na: <https://vrtic-kapljica.hr/wp-content/uploads/2021/03/POTICANJE-SAMOSTALNOSTI-KOD-DJETETA-web-Zvezdice.pdf>. Pristupljeno. 30.4.2022.

Slika 3: Odlazak na dvorište zahtijeva niz radnji koje je potrebno usvojiti: skidanje papuča, pospremanje papuča, zatim obuvanje cipela, jakni

Izvor: <https://vrtic-kapljica.hr/wp-content/uploads/2021/03/POTICANJE-SAMOSTALNOSTI-KOD-DJETETA-web-Zvezdice.pdf>

Slika 4: Higijenske navike: pranje ruku prije obroka, stavljanje sapuna, trljanje ruku sapunom, brisanje ruku papirom te bacanje papira u smeće

Izvor: <https://vrtic-kapljica.hr/wp-content/uploads/2021/03/POTICANJE-SAMOSTALNOSTI-KOD-DJETETA-web-Zvezdice.pdf>

⁵ Dječji vrtić Sisak. Dostupno na: <https://vrticn.hr/poticanje-samostalnosti-kod-djece-skupina-pilici/>.
Pristupljeno. 30.4.2022.

Dakle, odgojitelji trebaju imati puno strpljenja i pustiti djecu da pokušavaju. Djeci prvenstveno treba podrška, to jest osjećaj da su roditelji i odgojitelji na djetetovoj strani. Odgojitelj se ne treba uznemiravati kada dijete odbije njegovu pomoć jer to samo znači da ono napreduje u samostalnosti. Djetetu uvijek treba iskazati priznanje prilikom njegovih pokušaja i izbjegavati biti perfekcionista koji od djeteta uvijek očekuje savršeno obavljen posao⁶.

8. POTICANJE SAMOSTALNOSTI U VRTIĆU

U vrtićkoj dobi, osim što se jača samopouzdanje djece, nudi im se mogućnost da sami učine sve ono što mogu. Ako su djeca u pravome trenutku pohvaljena, njihova motivacija je još veća; stoga se još više trude i nude pomoć odraslima. Imajući u vidu djetetove psihološke karakteristike, životno-praktične aktivnosti pretvaraju se u igru jer djeca kroz igru uče najbolje, a takva vrsta aktivnosti ujedno razvija i samostalnost.

Životno-praktične aktivnosti koje razvijaju samostalnost, primjerice, jesu:

- ☀ održavanje osobne higijene - u obliku uočavanja prljavih ruku, potrebe za zavrtnjem rukava, ispravnog pranja i brisanja ruku, upotrebe sapuna i tako dalje;
- ☀ brisanje nosa - u obliku uočavanja potrebe za brisanjem nosa, upotrebe maramice, ispuhivanjem nosa;
- ☀ svlačenje i oblačenje - u obliku suradnje prilikom navedenoga; otvaranja i zatvaranja patentnoga zatvarača, pronalaženja prednje i stražnje strane odjeće, otkopčavanja i zakopčavanja, vješanja kaputa na vješalicu, redosljedna svlačenja i oblačenja;
- ☀ vođenje brige o pravilnome držanju i korištenju pribora za jelo, upotrebi ubrusa, odlaganja prljavog posuđa na za to predviđeno mjesto, žvakanja krute hrane;
- ☀ kontrola fizioloških potreba - djeca uspostavljaju ritam obavljanja nužde te samostalno odlaze na toalet;
- ☀ poučavanje o redosljedu radnji - prilikom korištenja WC-a, spuštanja i podizanja daske, brisanja stražnjice, puštanja vode te pranja ruku;

⁶ DV Kapljica. Dostupno na: <https://vrtic-kapljica.hr/wp-content/uploads/2021/03/POTICANJE-SAMOSTALNOSTI-KOD-DJETETA-web-Zvezdice.pdf>. Pristupljeno: 30.4.2022.

- ☀ iniciranje raznih kućanskih poslova - kao što je pospremanje sobe, bacanje smeća na za to predviđeno mjesto i slično⁷.

Osim putem životno-praktičnih aktivnosti, samostalnost u vrtiću razvija se i kroz igru, pjesmu, priču, razgovor, likovno izražavanje i slično.

Primjer igre za razvoj samostalnosti jest igra „Upari čarape“. Igra se odvija tako da oko djeteta posložimo čarape različitih boja. Dijete treba uzeti jednu čarapu u ruku, imenovati je i pronaći njezin par⁸.

Pjesmama djeca razvijaju samostalnost, ali i osjećaj za sluh, melodiju i ritam, kao i govor i pamćenje. Primjer su takvih pjesama „Ručice perem“ i „Sapunčić“.

„Ručice perem“	„Sapunčić“
Mi smo mali, maleni,	Sapunčiću mjehuriću,
ručice smo oprali,	pjeni mi se pjeni,
tra la la la la,	čisto lice,
njih sapunom perem ja.	čiste ruke,
	obrazi rumeni.

Pjesme možemo uporabiti i prilikom pranja ruku te će djeci ta radnja postati zanimljivija, a usput će obogatiti svoj rječnik, usvojiti nove pojmove te razviti govor i pamćenje⁹.

⁷ DV Ivanić. Dostupno na: https://www.djecjivrtic-ivanic.hr/documents/za_roditelje/kutic/livada/Zivotno_prakticne_i_radne_aktivnosti.pdf. Pristupljeno. 2.5.2022.

⁸ DV Marjan. Dostupno na: <https://vrtic-marjan.hr/aktivnosti-za-djecu-jaslickog-uzrasta/>. Pristupljano: 3.5.2022.

⁹ DV Trnsko. Dostupno na: <https://vrtic.trnsko.zagreb.hr/UserDocImages/Pjesmicama%20do%20samostalnosti%201-3.pdf>. Pristupljeno.3.5.2022.

Slika 5: Djevojčica briše stol nakon jela

Izvor: https://www.djecjivrtic-ivanic.hr/documents/za-roditelje/kutic/livada/Zivotno_prakticne_i_radne_aktivnosti.pdf

Priča je odličan pomoćnik u razvoju samostalnosti. Ona će potaknuti dijete na logičko razmišljanje, razvoj govora i bogaćenje svojega rječnika. Ako djetetu ponudimo nekoliko različitih priča koje mu možemo pročitati i ono dobije mogućnost izabrati priču koju želi čuti, razvit će i samostalnost i poslušati priču sa zadovoljstvom. Tijekom razgovora možemo doći do njegova razmišljanja, odnosno djetetova samostalnog mišljenja i promišljanja o priči.

Također, putem likovnih aktivnosti možemo kod djeteta razviti neophodnu samostalnost. Kada pred dijete stavimo prazan papir i ponudimo mu nekoliko likovnih tehnika i boja koje može koristiti, ono samostalno odlučuje na koji će se način likovno izraziti.

9. SAMOSTALNA I NEOVISNA IGRA

U prvoj godini svojega života, dijete je uglavnom u interakciji s roditeljima. Zajedno čitaju, pjevaju, crtaju i sjede na podu. Kako vrijeme odmiče, dijete se počinje po nekoliko minuta igrati samo, a roditelj dobiva vremena za obavljanje manjih kućnih poslova.

Opće je poznato da je igra vrlo bitan element u dječjem razvoju i to na svim područjima (motoričkom, kognitivnom, socijalnom, emotivnom, duhovnom), a kroz

samostalnu igru djeci se posebno razvija samostalnost, znatiželja te preuzimanje inicijative u rješavanju problema. Samostalna igra je vještina koju djeca razvijaju u ranoj dobi, čak se i bebe zabavljaju same ispuštajući razne zvukove, igrajući se sa svojim prstićima, promatrajući sebe i druge, što također ima obilježja igre. Sa 14 mjeseci djeca su sposobna samostalno crtati, slagati, graditi kockama i slično, a da pri tome ne sudjeluje odrasla, tj. starija osoba. Što su djeca starija, sve duže vole provoditi vrijeme sama u igri. Prosječno vrijeme u samostalnoj igri, u dobi od 18 mjeseci, jest oko 15 minuta. Dakako, vrsta angažiranosti i fokusiranost na samostalnu aktivnost ovise o djetetu i njegovoj osobnosti. Ponašanje djeteta pokazat će kada je ono spremno za samostalnu igru. Pomno promatrajući dijete roditelj može zapaziti da se i u njegovu društvu dijete zanima za pojedine aktivnosti ili predmete te se time zaigra. U tome se trenutku roditelj treba odmaknuti i dopustiti djetetu da se samo zabavlja. To može biti minimalan odmak, npr. pomicanje na drugu stranu kreveta, tek toliko da bi se djetetu ostavio slobodan prostor za samostalnu igru. Ako je starije dijete u pitanju, roditelj bi trebao napustiti prostoriju (uz prethodnu najavu) govoreći djetetu kako ide nakratko do, naprimjer, kuhinje te bi ga trebao prepustiti samostalnoj igri.

Kada se bira aktivnost za samostalnu igru, treba obratiti pozornost na stvari koje su djetetu zanimljive i vesele ga, npr. bojice i papir, prazne kutije, slikovnice, kockice i slično. Aktivnost ne mora biti komplicirana i ne mora uključivati veću količinu igračkaka. Potencijalnu igru treba prilagoditi djetetovoj dobi i interesu. Ako dijete najviše voli igru na otvorenome te je aktivno u tome smislu, roditelj mu može prepustiti dio igrališta te ga može promatrati sa strane, to jest može ga „držati na oku“¹⁰.

Samostalna igra razvojna je prekretnica u životu djeteta i upravo ona upoznaje dijete s načinom na koji svijet oko njega funkcionira, a preklapa se s igrom promatrača. Te su dvije faze igre jako važne jer služe kao pripremne faze za to da dijete razvije svoje komunikacijske, društvene i emocionalne vještine. Ako dijete dobije odgovarajući

¹⁰ Roditelji.hr. Dostupno na: <https://roditelji.story.hr/Zdravlje-i-prehrana/Klinci/a14938/samostalna-igra-kognitivni-i-kreativni-razvoj-djeteta-slobodno-vrijeme-roditelja.html>. Pristupljeno. 5.5.2022.

poticaj, ono će napredovati u sljedeće faze igre, a jedna od njih jest i igra s vršnjacima¹¹.

10. POTICANJE SAMOSTALNOSTI PREMA ODGOJNOJ METODI MARIJE MONTESSORI

Djeca su jako dobri promatrači, uče oponašanjem te im se zbog toga pokazuje kako se postupa s materijalima. Pritom je važno da su odgojiteljeva pozornost i zanimanje jasno vidljivi i da su pokreti posve lagani. Kako bi malena djeca mogla pažljivo gledati demonstraciju, u demonstraciju ne uplićemo govor. Ako djeca tijekom vježbe traže pomoć odgojitelja, ona samo žele da im se pokaže kako to mogu sami učiniti. Dakle, umjesto da mislimo kako su djeca još mala i ne mogu, primjerice, zakopčati jaknu, trebamo im jasno i polako pokazati kojim pokretom ruke treba provući gumb kroz prorez. Odgojitelj ili odrasla osoba, nipošto ne bi trebali nepotrebno pomagati djetetu, već treba pričekati da ono samo zatraži pomoć. U većini slučajeva djeca prvi put žele sama pokušati napraviti neku radnju, što je potpuno u redu - jer kako bi inače naučila i istražila nešto novo? Ako se dijete ne snađe, zamolit će za pomoć na način da upita kako se nešto radi. Pokažemo li djetetu u tome trenutku kako se to radi, to je najbolja pomoć! Potpuno je razumljivo da će malo dijete u početku ponavljati pogreške. Takve pogreške pripadaju učenju i ne smijemo ih negativno vrednovati. Kako bi djeca usvojila nešto novo, potrebno im je vrijeme i učestala ponavljanja (Schafer, 2015).

10.1. Sloboda kao pedagoško načelo

Znatnu važnost u Montessori pedagogiji ima načelo slobode te se ona razvija tijekom godina. U djetetovu životu slobodu treba poticati što je prije moguće, osobito u trenutku kada se dječja volja očituje u pokretima. Budući da se mala djeca puno kreću, nema potrebe da im se ta sloboda uskraćuje. Ako dijete od šest mjeseci želi iskušavati i otkrivati svoje ruke, treba mu omogućiti slobodu za to, kao i mogućnost za hvatanje i iskušavanje. Bilo bi dobro kada bi djeca što ranije mogla birati čime će se baviti i koliko će dugo i na kojemu mjestu boraviti. Također, ona bi trebala moći

¹¹ Roditelji.hr. Dostupno na: <https://roditelji.story.hr/Odgoj/Jaslice/a17442/Kako-samostalna-igra-utjece-na-razvoj-djeteta.html>. Pristupljeno. 7.5.2022.

sama odlučiti hoće li određenu vježbu izvoditi s drugom djecom ili pak sama. Sloboda podrazumijeva da djeca ne moraju sudjelovati u jasličkim ponuđenim aktivnostima, odnosno da se na aktivnost ne potiču nagovorom i silom. Poanta je da dijete samo otkrije stvari. Ako te stvari budu u skladu s djetetovim interesom te postavljene na mjesto u njegovu vidokrugu, ali i veličine skladne s njegovim rukama, ono će ih rado koristiti. Sloboda, dakako, ne znači da se sve smije, već da su joj potrebne smislene granice. Djetetov se nagon za nekom aktivnošću ograničava naprimjer tako da svaki materijal ili igračka u jasličkoj grupi nisu na raspolaganju u više primjeraka. Kad god je neki materijal zauzet, to jest kada ga već rabi neko dijete, drugo dijete mora čekati. Također, dijete doživljava i prostornu granicu kada je prostorija podijeljena na različita radna područja (npr. kut s lutkama već je zauzet). Okvir za razvijanje osobne slobode nalazi se u brojnim granicama u svakodnevici djeteta. Dakle, dijete istražuje tko je ono te gdje počinje i završava putem granica oko sebe (Schafer, 2015).

10.2. Način na koji se djecu uvodi u vježbu

Ponajprije, dijete pokazuje zanimanje i inicijativu za vježbu, to jest za određeni predmet. Vježba bi trebala pogurati djetetove trenutačne sposobnosti za jedan korak naprijed, a nikako za više koraka odjednom, odnosno ne bi smjela zahtijevati ni previše ni premalo od djeteta. Iako je većina vježbi Montessori pedagogije predviđena za pojedinca te se pokazuje samo jednome djetetu, djeci do treće godine života teško je koncentrirati se na jednu stvar dok su u grupi s drugom djecom. Kod maloga djeteta rabe se male faze pozornosti. Upravo to intenzivno i kratkotrajno vrijeme između djeteta i dogojiteljice potiče, između ostalog, i njihov međusobni odnos. Priprema radnog mjesta čini se tako da se na pod raširi radni tepih ili se sklone sve stvari sa stola. One stvari koje ne pripadaju u odabranu vježbu nepotrebno oduzimaju djetetovu pozornost i zato ih se uklanja iz vidnoga polja. Ona djeca koja su sposobna hodati, zajednički s odgojiteljem donose na radno mjesto odabrani materijal s polica. Zatim se materijali raspoređuju po radnome mjestu. Kako bi dijete moglo jasno vidjeti pokrete odgojiteljinih ruku, ono sjedi pokraj nje. Ako je odgojiteljica dešnjakinja, dobro je da dijete sjedi lijevo od odgojiteljice. Vježba započinje jednostavnijim dijelom, npr. najprije se pokazuju isključivo slagalice s jednom figurom, a kada dijete usvoji postupanje s tim materijalom, pokazujemo mu set slagalica s tri različite figure. Nakon toga odgojiteljica pokazuje pokrete u

koracima, npr. kako se hvata kuglica (prstima za pisanje, dakle palcem, kažiprstom i srednjakom) i navlači je na uzicu. Važno je da se svaki pokret pokaže polagano i uredno. Prstima za pisanje prelazi se preko materijala, odvagne ih se u ruci ili ih se obuhvati kako bi se dimenzije materijala mogle osjetilno doživjeti. Budući da riječi odvlače djetetovu pozornost, odgojiteljica ne govori i ne komentira vježbu rječima. Ako pak odgojiteljica govori djetetu kako će, npr. u desnu ruku uzeti plavu kuglicu, dijete će pokušati razumjeti riječ te će mu fokus pasti s pokazivanja pokreta. Ako je to moguće, dobro je da se vježba napravi do kraja. Upravo je zbog toga poželjno da se vježba sastoji od malog broja predmeta kako bi se dijete moglo koncentrirati. Nakon odgojiteljicine demonstracije, dijete se potiče da vježbu provede samo. Također, dok dijete izvodi aktivnost, odgojiteljica ne komentira djetetovo izvođenje; a ukoliko dijete vježbu izvodi na potpuno drugačiji način, ponovno mu se polako i jasno pokazuje pokret. Slijedom toga odgojna metoda Marije Montessori govori i o tome kako djecu nije potrebno svaki put verbalno pohvaliti jer ona sama primjećuju da su ispravno provela vježbu. Dijete će zasigurno tražiti kontakt s odgojiteljicom te je poželjno da mu se ona osmijehne, odnosno da mu pruži potvrdu za ono što radi (Schafer, 2015).

10.3. Primjeri pojedinih aktivnosti za razvoj samostalnosti prema odgojnoj metodi Marije Montessori

Maria Montessori utemeljila je svoju pedagogiju na dubokom poznavanju djeteta i prepoznavanju njegovih potreba. Njezine su ideje pomogle odraslima shvatiti koja je korist od aktivnosti koje se predlažu djetetu. Budući da dijete do šeste godine upija sve što ga okružuje, može se prilagoditi okolini i steći znanja bez posebnih napora.

10.3.1. Pranje stola

Pranje stola predstavlja aktivnost koja zahtijeva rad cijeloga tijela. Pritom dijete može činiti katkad nespretne, a katkad pravilne pokrete. Bitno je pripremiti mu ono osnovno, a to su posuda s malo vode, četkica i krpa. Dijete može samo napuniti zdjelicu vodom ako je sposobno za to. Odrasla osoba namoči četku u vodi i pokaže djetetu kako prolaziti s njom po stolu, a da istovremeno vodimo brigu o tome da se opere cijela površina, rubovi, kutovi i slično. Dijete će promatrati osobu koja to radi te će usvojiti njezinu predanost i pedantnost koju ulaže u pranje stola. Kad se stol očistiti, obriše se krpom. Djetetu ćemo predložiti da opere i drugi stol, budući da smo

mu pokazali kako se to radi. Kada aktivnost završi, odrasla osoba djetetu pomaže pospremiti pribor, a dijete će kasnije moći oprati stol samostalno jer će poznavati cijeli postupak (Herrmann, 2017).

10.3.2. Priprema za nepredviđeni slučaj

U kuhinji možemo odrediti mjesto gdje će dijete jesti svoju užinu ili zajutak, gdje će biti kutija sa, primjerice, suhim ili svježim voćem ili rižinim kolačićima, ali i daščica i kriška kruha te nož za mazanje. Odrasla osoba postavlja pravila za uporabu, a dijete mora tražiti dopuštenje prije nego što se posluži hranom. Na taj će način ono moći birati što želi jesti, moći će se poslužiti i sjesti za svoj stol, a da pritom ne traži našu pomoć (Herrmann, 2017).

10.3.3. Kako samostalno piti?

Ako se dijete naviknulo samo jesti - uskoro će početi pokazivati želju da samo pije iz čaše. Kada stavimo pred dijete maleni vrč i čašicu, možemo ga rano naučiti piti iz čaše. Prvo mu odrasla osoba toči vodu, odnosno poslužuje ga, te na taj način dijete prati kretnje odrasloga. Dijete će samo odlučiti kada želi pokušati samo obaviti tu aktivnost. Treba ga pustiti da radi samo i valja pritom biti strpljiv. Praktično bi bilo postaviti spužvastu krpku na stol, a nakon toga može se pustiti dijete da samo pokuša uliti vodu u čašu. Djetetove kretnje brzo postaju precizne i sigurne, ako ima volje za vježbanje. Prilikom izvođenja ove vježbe, dijete će biti sretno što ima priliku vježbati te će imati osjećaj da ga se sluša i poštuje u njegovoj potrebi za samostalnošću (Herrmann, 2017).

ZAKLJUČAK

Razvoj samostalnosti u populaciji djece rane i predškolske dobi ima izuzetnu važnost za formiranje osobnosti djeteta, njegovo samopouzdanje i snalaženje u životnim situacijama, kao i kvalitetnu integraciju u socijalne i društvene odnose.

Stoga zadaci i očekivanja roditelja i odgojitelja koji se postavljaju pred dijete moraju biti u skladu s njegovim razvojnim stupnjem, odnosno, sposobnostima i mogućnostima. Način ostvarenja odgojnih ciljeva u formiranju samostalnosti kod djece - i za roditelje i za odgojitelje predstavlja izazov. Izrazito je bitno djetetu iskazati povjerenje te ga ne posramljivati prilikom njegovih nauma. Djetetu treba biti podrška i smireno ga voditi na putu prema njegovoj samostalnosti.

Poticanje i pravilno usmjeravanje djeteta u odgojno-obrazovnim ustanovama, ali i dobar i kvalitetan odnos između odgojitelja i djeteta, imaju presudnu važnost jer dijete putem svakodnevnoga obnašanja svakodnevnih zadataka i njihova pravilna poticanja, sve više napreduje u pogledu samostalnosti.

Uspješnost razvoja samostalnosti djeteta rane i predškolske dobi bit će veća ukoliko je ostvarena dobra i kvalitetna komunikacija i suradnja između roditelja i odgojitelja. Naime, sličan ili identičan pristup djetetu u pogledu postavljanja zahtjeva i vrednovanja njegove samostalnosti doprinijet će očekivanim rezultatima.

Odgojna metoda Marije Montessori uvelike pomaže razvoju samostalnosti djece rane i predškolske dobi te su djeca vođena ovom metodom izrazito samostalna već u ranoj dobi.

Naposljetku, nužno je naglasiti kako nije potrebno da određene radnje obavljamo umjesto djeteta jer tada dijete gubi samopouzdanje i ne razvija svoje potencijale do maksimuma. Treba mu objasniti na koji će način obaviti pojedinu aktivnost i uz blagonaklon poticaj pustiti ga da samostalno dođe do rješenja problema; dakle, djelujmo u skladu s krilaticom vrsne pedagoginje Marije Montessori: „Sve što može, dijete mora i napraviti samo“!

Sažetak

Jedna od najvažnijih ljudskih osobina za uspješno svladavanje životnih izazova jest samostalnost. Razvoj samostalnosti započinje u najranijoj dobi, zapravo rođenjem, a o kvalitetnome osamostaljivanju ovise brojne životne uloge: od zadovoljenja primarnih životnih potreba, preko emocionalnih i socijalnih vještina do ostvarivanja položaja u obitelji, okolini i društvu.

Kako bi se stekao uvid u razvoj djeteta predškolske dobi, u prvome dijelu rada opisat će se psihološki aspekti razvojnih područja te obilježja samostalnosti djece u odnosu na razvojna razdoblja.

U drugome dijelu rada prikazat će se važnost snage i slobode djeteta - što je ključno za djetetovo samopouzdanje. Ono je izrazito važno kako bi dijete steklo sigurnost u sebe, a samim time postalo samostalno i neovisno. Također, prikazat će se i cjelokupan razvoj samostalnosti djeteta.

Treći dio rada ukazat će na važnosti i načine poticanja djece rane i predškolske dobi; prije svega u obitelji, a zatim i tijekom boravka u jaslicama te vrtiću, odnosno u odgojno-obrazovnim ustanovama. Opisat će se i važnost samostalne igre koja ima veliku ulogu u razvoju samostalnosti, kao i poticanje samostalnosti putem odgojnih metoda pedagoginje Marije Montessori.

Na kraju će biti izvedeni zaljucci o važnosti i ulozi roditelja i odgojitelja u razvoju samostalnosti djece rane i predškolske dobi.

Ključne riječi: samostalnost, jaslice, vrtić, Marija Montessori, snaga, samopouzdanje, odgoj

Summary

Marcela Kikić

Development of independence of early and preschool children

One of the most important human qualities for successfully overcoming life's challenges is independence. The development of independence begins at an early age, actually at birth, and numerous life roles depend on high-quality independence: from meeting primary life needs, through emotional and social skills to achieving a position in the family, environment and society.

In order to gain insight into the development of preschool children, the first part of the paper will describe the psychological aspects of developmental areas and the characteristics of children's independence in relation to developmental periods.

In the second part of the paper, the importance of the child's strength and freedom, which are crucial for the child's self-confidence, will be presented. It is extremely important in order for the child to gain self-confidence and thereby become independent and independent. Also, the entire development of the child's independence will be shown.

The third part of the paper will point out the importance and ways of encouraging children of early and preschool age, primarily in the family, and then also through nurseries and kindergartens, that is, educational institutions. The importance of independent play, which plays a major role in the development of independence, will also be described, as well as the encouragement of independence through Maria Montessori's educational methods.

At the end, there will be presentations on the importance and role of parents and educators in the development of the independence of early and preschool children.

Keywords: independence, day nursery, kindergarten, Marija Montessori, strenght, self-confidence, upbringing

LITERATURA

Knjige i članci

1. Aldort, N. (2011). *Što nas djeca mogu naučiti*. Zagreb: Mozaik knjiga.
2. Herrmann, E. (2017). *100 aktivnosti prema metodi Montessori*. Zagreb: Mozaik knjiga.
3. Lillard, A. S., Pinkham, A. M., & Smith, E. (2011). *Pretend play and cognitive development*. The Wiley-Blackwell handbook of childhood cognitive development, 32, 285-311.
4. Lindon, J. (2001). *Understanding children's play*. United Kingdom: Nelson Thornes.
5. Milić, S. (2007). *Razvoj kreativnog kurikulumu*. Metodčki ogledi, 14(2), 67-82.
6. Mlinarević, V. (2004). *Vrtičko okruženje usmjereno na dijete*. Život i škola, 11(1), 112-122.
7. Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje (2014). Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, Zagreb.
8. Neljak, B. (2009). *Kineziološka metodika u predškolskom odgoju*. Zagreb: Kineziološki fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
9. Starc, B., Čudina, Obradović, M., Pleša, A., Profaca, B. i Letica, M. (2004). *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga.
10. Slunjski, E. (2013). *Kako djetetu pomoći da...(p)ostane samostalno i odgovorno*. Zagreb: Element.
11. Schafer, C. (2015). *Poticanje djece prema odgojnoj metodi Marije Montessori*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga.
12. Šalaj, S. (2012). *Osnove ranog motoričkog razvoja*. Kondicijski trening, 10 (2), 54-59.
13. Tatalović Vorkapić, S. (2020). *Psihologija privrženosti i prilagodba u dječjem vrtiću – Psihologija dobrobiti djece*, vol. 1., Rijeka: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Rijeci.

14. Velički, V. (2009). *Poticanje govora u kontekstu zadovoljenja dječjih potreba u suvremenom dječjem vrtiću*. *Metodika*, 10(1), 80-91.
15. Zelazo, P. D., Carlson, S. M., & Kesek, A. (2008). *The development of executive function in childhood*.

Internetski izvori

1. Jezikoslovac. Dostupno na: <https://jezikoslovac.com/word/wzq5>. Pristupljeno 20.5.2022.
2. Predškologija. Dostupno na: <https://www.predskologija.com/poticanje-razvoja-samostalnosti/>. Pristupljeno. 28.4.2022.
3. DV Kapljica. Dostupno na: <https://vrtic-kapljica.hr/wp-content/uploads/2021/03/POTICANJE-SAMOSTALNOSTI-KOD-DJETETA-web-Zvezdice.pdf>. Pristupljeno: 30.4.2022.
4. Roditelji.hr. Dostupno na: <https://roditelji.story.hr/Zdravlje-i-prehrana/Klinci/a14938/samostalna-igra-kognitivni-i-kreativni-razvoj-djeteta-slobodno-vrijeme-roditelja.html>. Pristupljeno. 5.5.2022.

Popis slika

- Slika 3: Roditelj i dijete zajedno obavljaju kućanski posao - pranje posuđa; dostupno na: <https://www.thaicleaningservice.com/hiring/>.....25
- Slika 4: Samostalno oblačenje odjeće nakon poslijepodnevnog odmora; dostupno na: <https://vrtic-kapljica.hr/wp-content/uploads/2021/03/POTICANJE-SAMOSTALNOSTI-KOD-DJETETA-web-Zvezdice.pdf>.....28
- Slika 3: Odlazak na dvorište zahtijeva niz radnji koje je potrebno usvojiti: skidanje papuča, pospremanje papuča, zatim obuvanje cipela, jakni; dostupno na: <https://vrtic-kapljica.hr/wp-content/uploads/2021/03/POTICANJE-SAMOSTALNOSTI-KOD-DJETETA-web-Zvezdice.pdf>.....29
- Slika 4: Higijenske navike: pranje ruku prije obroka, stavljanje sapuna, trljanje ruku sapunom, brisanje ruku papirom te bacanje papira u smeće; dostupno na: <https://vrtic-kapljica.hr/wp-content/uploads/2021/03/POTICANJE-SAMOSTALNOSTI-KOD-DJETETA-web-Zvezdice.pdf>.....30
- Slika 5: Djevojčica briše stol nakon jela, dostupno na: <https://www.djecjivrtic-ivanic.hr/documents/za->

roditelje/kutic/livada/Zivotno_prakticne_i_radne_aktivnosti.pdf.....
.....33